

הירבוע לא גר פה יותר: שטחי הלס בנגב מצטמקים ואיתם נעלמים גם בעלי החיים

אחרי שנתיים של חיפושים ליליים לא נותר אלא להכריז על היעלמותו של המכרסם משטח הסקר בנגב הצפוני, ולא רק הוא. גם הלטאה שנונית באר שבע, שאין למוצאה בשום מקום אחר בעולם, מתקשה לשרוד לנוכח הבנייה והפיתוח ואלמלא התגייס חיל האוויר להגנה על ציפורי החוברה, כלל לא ברור מה היה עולה בגורלן

צפירי רינת | 07.10.2016 | 03:03

בשנתיים האחרונות סרקה קבוצה של סטודנטים ומומחים לשמירת טבע את מישורי אדמת הלס בנגב הצפוני בלילות, בחיפוש אחר אחד משוכני האזור — הירבוע הגדול. זהו מין נדיר של מכרסם הידוע בכושר הקפיצה המרשים שלו, שככל הנראה היה לקורבן נוסף של פגיעת האדם במערכת האקולוגית באזור, והוא לא היחיד.

סקר שעורך באזור מכון דש"א (דמותה של ארץ) הפועל במסגרת מוזיאון הטבע על שם שטיינהרדט באוניברסיטת תל אביב, שבמסגרתו חיפשו אחר הירבוע ללא הצלחה, הראה גם על ירידה במספרן של שנוניות באר שבע — מין של לטאה שחיה רק באזור הזה ולא בשום מקום אחר בעולם. רק בחמישית מהאתרים שבהם חיפשו אחריה הסוקרים, נמצאה השנונית. "היא נעלמה ממקומות שבהם ראו אותה בעבר", ציין ד"ר גיא רותם, אחד מעורכי הסקר. "כיום אפשר למצוא אותה רק בארבעה מוקדים בשטח". רשות הטבע והגנים, המשרד להגנת הסביבה, וחוקרים מאוניברסיטת בן גוריון היו שותפים למאמץ.

היעלמות הירבוע והשנונית תואמת את הממצאים המרכזיים של הסקר, אשר הוצגו בשבוע שעבר בכנס באוניברסיטת בן גוריון. שטחי הלס הפתוחים הולכים ומצטמקים ולא נותר עוד מקום למינים יחודיים שזהו בית הגידול היחיד שלהם בישראל. יידרשו מאמצי שימור מיוחדים כדי להציל את מה שנותר ולהבטיח שחלק ממיני הצומח והחי יתקיימו בו גם בעתיד.

אזורי הלס בנגב הם תוצר של תנועת כמויות גדולות של אבק, שנישא ברוח והגיע דרך אזורי מדבריים, שקע והצטבר על הקרקע. חלקו מחולות שמקורם בדלתה של הנילוס והוא מכסה כיום שטח של יותר מ-5,000 קילומטרים רבועים. בסקר נבדקו שטחים בהיקף של קרוב ל-2,000 קמ"ר, מאזור עוטף עזה במערב ועד ערד במזרח, ומאזורי הגבעות ליד באר שבע בצפון ועד נאות חובב, צאלים, ואפיק נחל בשור בדרום.

הסוקרים בחנו את צמחי הבר ובעלי החיים, ומידת ההשתמרות של השטחים הטבעיים. למישורי הנגב אולי אין מראה מרשים כמו למכתשים או קניוני הנחלים, אבל הם מהווים בית גידול המקיים עולם עשיר של צומח וחי. בסקר זוהו 442 מינים של צמחים ו-21 מיני זוחלים. כמו כן חיים במקום צבאים, צבועים, זאבים ויונקים נוספים. כן זוהו אתרי קינון של עופות הדוגרים על הקרקע.

רק 4% מהשטח הם כיום במעמד מוגן וכל השאר תחת איומי פיתוח שונים: התרחבות של יישובים בדואיים לא מוכרים, תשתיות של כבישים ויישובים קהילתיים חדשים המיועדים ליהודים. לזה יש להוסיף תוכניות התרחבות של העיר באר שבע, ופעולות ליעור השטח של הקרן הקיימת, שנועדו להבטיח את שליטת המדינה על הקרקע ולמנוע בנייה של יישובים בדואיים.

בחלק המערבי של אזור הסקר, אמר אורי רמון ממכון דש"א, כבר מזמן נוצלו שטחים נרחבים לחקלאות ונותרו "רק מקטעים קטנים של לֶס, בעיקר לאורך אפיקי נחלים. בחלק המזרחי יש עוד שטחים שמורים אבל גם הרבה שטחי לֶס מבודדים וקטנים".

אחד המעוזים האחרונים של שטחי הלס נמצא בתוך בסיס חיל האוויר חצרים. לבסיס הזה מגיעות, בין השאר, עופות מהמין הנדיר חוֹבְּרָה, ושם הן מוצאות תנאים מתאימים לשהייה בחודשי הקיץ. במסגרת פרויקט "צבא הגנה לטבע", המתבסס על שיתוף פעולה של הצבא והחברה להגנת הטבע, חיילי הבסיס, כולל טייסים, גויסו לניקוי השטח מפסולת ולמעקב אחר החבורות. מפקדי הבסיס אף הסכימו להזיז גדרות בתוך השטח כדי לאפשר מעבר בטוח יותר לעופות. "אנחנו עדיין לא יודעים אם יש לכך כבר השלכות על מצבן של החבורות", אמר אלון רוטשילד מהחברה להגנת הטבע, "אבל השנה היתה עלייה מסוימת במספרן".

האתגר הגדול של שימור הטבע הוא באזורים שבהם נמצאים הכפרים הבדואיים. בעבר השתמשו הבדואים בשיטות מסורתיות של חריש השטח, וחלק מצמחי הבר הסתגלו לשיטה זו והתברו בהצלחה. כיום הבנייה ביישוביהם אלה באה על חשבון השטחים הטבעיים. רעייה בלתי מבוקרת, ציד ומפגעי פסולת מחריפים את הבעיה.

יש בדואים שמתגייסים להציל את מה שנשאר. בשנים האחרונות מפעילה החברה להגנת הטבע, באמצעות תושבי האזור, תוכניות לחינוך לשמירה על הטבע בקרוב ל-70 בתי ספר ביישובים

הבדואיים. מה שמסבך את המצב הוא עתידם הלא ברור של הכפרים הלא מוכרים. "אפילו יישובים שכבר זכו להכרה עדיין לא הצליחו להגיע למצב של הסדרת התכנון והבנייה", אמר פארס אבו עביד, תושב האזור ופעיל בעמותת המתכננים "במקום". לדבריו, "הצרכים של הבדואים בתכנון יישובים לא נלקחים בחשבון ומתייחסים אליהם כאל אויבים של הקרקע והנוף".

על בסיס ממצאי הסקר מנסה כעת רשות הטבע והגנים לגבש אסטרגיה לשימור החלקים הטבעיים שלא נפגעו. "אנחנו סבורים שהאזור המוגדר פארק הלס ליד בסיס חצרים ושטחים מצפון מערב לבאר שבע, צריכים לקבל מעמד מוגן", אומר דותן רותם, אקולוג שטחים פתוחים של הרשות. "ממזרח לבאר שבע צריך להשאיר שטחים שיוגדרו כמסדרונות אקולוגיים המאפשרים תנועה והתפשטות של חיות בר וצמחים, ובהם יוגבל הפיתוח, אבל המיקום שלהם תלוי בתכנון והסדרה של היישובים הבדואיים. גם התוכניות להקמת יישובים יהודיים חדשים מקשות".

רותם סבור כי "אפשרות נוספת היא להרחיב את השטח השמור של הגן הלאומי של תל ערד". עורכי הסקר אמרו כי ליד תל ערד אפשר לשמר שטח שיוגדר "נוף תרבות בדואי", ובו יימשך העיבוד המסורתי של הקרקע. "אזור מישורי הלס הוא חשוב כי הוא משמר מעבר בין המדבר ואזורים ים תיכוניים צפוניים יותר", הוסיף רותם. "צריך לשמור על היכולת שלו לקיים את המעבר הזה". אם לא יצליחו תוכניות השימור, אין ספק שחלק גדול מנוף ייחודי זה של הנגב ייעלם ואתו בעלי החיים והצמחים שהתפתחו בו. אחד המשתתפים בסקר, הבוטנאי אוריה אורן, שמת לפני סיומו, חיבר שיר קינה ותוכחה על גורל האזור, תחת הכותרת, "אנחנו מאבדים את הארץ". בין השאר הוא כתב: "ודבר הנבנה במשך שנים מיליון, עתה מושמד באחת על ידי מחפרון. ועל גבעה ששכנה, עוד מימי אברהם ושמעון, נאמר כעת קינה, כי הימים ימי פרעון: הצבי ישראל, על גבעותיך חלל, לא יחזור לקפץ בבית חיותו שנסלל".

